

چالش های پیشگیری اجتماعی از جرایم اقتصادی در سیاست جنایی ایران با تاکید بر توجه به

تحلیل اقتصادی جرم ( مطالعه موردی تبعیض در منافع)

نویسندگان:

ایمان خیری<sup>۱</sup>

مصطفی کرمی پور<sup>۲</sup>

چکیده

اهمیت تعریف جرایم اقتصادی به ویژه در زمینه مرتبط با پیشگیری از این جرایم خود را نمود می دهد به این معنا که در فقدان تعاریف جرایم اقتصادی، امکان خلط مبحث اقدامات پیشگیرانه این جرایم با سایر جرایم مشابه وجود خواهد داشت جرایم اقتصادی به لحاظ تهدیدات آن نسبت به ثبات و امنیت جوامع، ارزش های اخلاقی و حقوقی توسعه پایدار اقتصادی و حاکمیت قانون بیش از پیش موجب نگرانی دولت ها در سراسر جهان شده اند. قانون گذار ایران به تبع اکثر نظام های حقوقی مطرح در جهان برخورد کیفی با جرایم اقتصادی را به عنوان بهترین و سریع ترین راه مقابله با این جرایم مورد توجه قرار داده است لکن از تعریف کلی جرم اقتصادی اجتناب نموده و از روش تبیین مصادیق استفاده کرده است. سوال اصلی در این تحقیق که به صورت توصیفی-تحلیلی صورت می گیرد، آن است که نحوه پیشگیری اجتماعی از جرم اقتصادی در سیاست جنایی ایران با توجه به تحلیل اقتصادی جرم و با تاکید بر تبعیض منافع چیست؟ نتیجه تحقیق حاضر بدین صورت است که هیچ مقرره ای در سیاست جنایی تقنینی ایران وجود ندارد که به پیشگیری اجتماعی در جرایم اقتصادی اشاره نموده باشد. با این حال، ضرورت هایی هم چون فنی و تخصصی بودن، سازمان یافته بودن و پیچیدگی در کشف این جرایم، ضرورت پیشگیری اجتماعی را تقویت می نماید.

کلید واژگان : پیشگیری اجتماعی، جرایم اقتصادی، تبعیض در منافع، سیاست جنایی ایران.

<sup>۱</sup> کارشناس ارشد جزا و جرم شناسی، دانشکده اصول الدین قم، [imankheiri@yahoo.com](mailto:imankheiri@yahoo.com)

<sup>۲</sup> استادیار، دکتری حقوق جزا و جرم شناسی، دانشکده اصول الدین قم، [mmkpour@yahoo.com](mailto:mmkpour@yahoo.com)

در ابتدا بایستی چند نکته در ارتباط با جرم اقتصادی و پیشگیری اجتماعی از آن در سیاست جنایی ایران بیان کرد اولاً اینکه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز از تعریف کلی جرم اقتصادی اجتناب کرده و از روش تبیین مصداقی همانند روش شورای اروپا استفاده کرده است. این روش قبل از قانون مذکور در بخشنامه رییس قوه قضاییه در خصوص جرایم کلان اقتصادی نیز به کار گرفته شده بود. بررسی این دو مقرر نشان می دهد که مصادیق آنها انطباق کامل با یکدیگر ندارند. شکل نگارش ماده به صورتی است که این مصادیق، حصری است و مانع اطلاق عنوان ((جرم اقتصادی)) به سایر جرایم می شود. از این رو، سایر رفتارهای مخل نظم اقتصادی در صورتی که یکی از مصادیق جرایم مذکور نباشد، به هر اندازه که اهمیت داشته باشد، عنوان ((جرم اقتصادی)) ندارند و مشمول تشدیدهای مذکور در قانون جدید مجازات اسلامی نخواهند شد. (حسینی و مهر، ۱۳۹۴: ۵۴).

ثانیاً در چارچوب اصل قانونی بودن جرم و مجازات، قانون گذار می بایستی مجازات یک جرم را تعیین نماید اما از آنجا که جرایم اقتصادی تعریف نشده لذا لزوم ایجاد یک مجازات خاص جرایم اقتصادی نسبت به جرایم اقتصادی احساس می شود بنابراین برای ایجاد تناسب بین اتهامات انتسابی به متهم و مجازات با رعایت اصول حاکم بر مجازات ها یعنی اصل قانونی بودن جرم و مجازات ها عمل می شود.<sup>۱</sup>

از سوی دیگر، همان گونه که در رای وحدت رویه قضایی شماره ۵۷۱ دیوان عالی کشور در مورد تلقی جرم ارتشاء به عنوان یک جرم عمومی و رسیدگی دادگاه عمومی بدان که نشان از عدم افتراقی شدن آیین دادرسی جرایم اقتصادی دارد، نشان داده شده است ((جرم ارتشاء که مجازات آن در ماده ۳ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری مصوب پانزدهم آذر ماه ۱۳۶۷ و تبصره های مربوطه به تناسب قیمت مال یا وجه مأخوذ معین شده از جرایم عمومی می باشد و رسیدگی آن در صلاحیت دادگاه های عمومی

<sup>۱</sup> در کنار کنوانسیون بین المللی مبارزه با فساد موسوم به مریدا، در حقوق داخلی نیز می توان یکی از اقدامات موثر قانون گذار در زمینه مبارزه با فساد اقتصادی را تصویب ((قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد)) دانست که دارای ۳۵ ماده و ۲۸ تبصره است و در سال ۱۳۸۷ به صورت آزمایشی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در تاریخ ۸/۷/۱۳۹۰ از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام موافق با مصالح نظام تشخیص داده شد و به دنبال پایان یافتن دوره آزمایشی این قانون، با تمدید دوره آزمایشی آن موافقت گردید و آیین نامه اجرایی مصوب ۲۵/۴/۱۳۹۲ در خصوص تبصره ۴ ماده ۶ قانون مذکور اشاره کرد. فصل اول این قانون، به تعاریف و اشخاص مشمول قانون پرداخته و فصل دوم آن که اساسی ترین فصل این قانون و دارای مواد قانونی فراوانی است، به موضوع پیشگیری اختصاص داده شده است. در فصل اخیرالذکر، تکالیف دستگاه ها در امر پیشگیری و مقابله با فساد اداری که یکی از منابع جرایم اقتصادی است، به صورت مبسوط بیان شده است. برای اطلاعات بیشتر در این باره ن.ک به: نظری نژاد، محمد رضا و اسفندیاری فر، خشایار؛ بررسی تطبیقی کنوانسیون بین المللی مبارزه با فساد مالی و قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال هفتم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۵، شماره پیاپی ۱۳، ص ۱۹۳.

دادگستری است. ماده ۴ این قانون ناظر به تشدید مجازات کسانی می باشد که با تشکیل یا رهبری شبکه چند نفری به امر ارتشاء مبادرت نمایند و تشدید مجازات تأثیری در صلاحیت دادگاههای عمومی ندارد اما چنانچه دادگاه تشخیص دهد که تشکیل یا رهبری شبکه چند نفری برای اخلاف در نظام جمهوری اسلامی ایران باشد مورد مشمول ذیل ماده مرقوم می گردد و رسیدگی با دادگاههای انقلاب اسلامی خواهد بود. بنابراین رأی شعبه ۳۱ دیوان عالی کشور در حدی که با این نظر مطابقت دارد صحیح تشخیص می شود.))؛ بایستی به این امر اشعار دارد که در نظام تشکیلات دادگستری ایران، دادگاه های اختصاصی به منظور رسیدگی به جرایم اقتصادی تشکیل نشده است و همین عدم افتراقی شدن منجر به بروز بسیاری از مشکلات در نزد قضات رسیدگی کننده به ویژه عدم آشنایی قاطبه آنها با رسیدگی اختصاصی به جرایم اقتصادی می شود. با این حال، نمی توان نافی اقدامات در این زمینه شد به نحوی که؛ یکی دیگر از اقدامات صورت گرفته در زمینه مبارزه با جرایم اقتصادی، تشکیل مجتمع قضایی ویژه امور اقتصادی در دادگستری کل استان تهران بوده است.<sup>۲</sup> با این حال، در شرایط فعلی بازتعریف سازمانی فعالیت های دیوان عدالت اداری و سازمان بازرسی کل کشور برای مبارزه موثر با جرایم اقتصادی ضروری به نظر می رسد.<sup>۳</sup> از طرف دیگر، با وجود آنکه بیشترین

---

<sup>۲</sup> مبانی تاسیس مجتمع قضایی ویژه امور اقتصادی در راستای فرمان هشت ماده ای مقام معظم رهبری مبنی بر مبارزه سریع، قاطع و دقیق با مفاسد اقتصادی و با یک ساز و کار افتراقی به موجب دستورالعمل ابلاغی از سوی رییس وقت قوه قضاییه در سال ۱۳۸۱ تاسیس شده است. در ابتداء این مجتمع شامل دادسرا، دادگاه بدوی (اعم از دادگاه عمومی و دادگاه انقلاب)، دادگاه تجدیدنظر و در یک بازه زمانی کوتاه یک شعبه دادگاه کیفری استان و هم چنین واحدهای اداری لازم به انضمام دفتر حمایت از سرمایه گذاری، روابط عمومی و .... بوده است. این مجتمع مستقیماً زیر نظر رییس کل دادگستری استان تهران اداره می شود و صلاحیت آن، رسیدگی به جرایم اقتصادی کلان با مبلغ ده میلیارد ریال به بالا تر و به صورت تخصصی به بزه پولشویی و جرایم ارتكابی در حوزه بازار سرمایه که جزو پیچیده ترین و تاثیرگذارترین جرایم در بخش اقتصادی است رسیدگی می نماید و وضعیت فعلی واحدهای قضایی در این مجتمع قضایی دارای واحد دادسرا متشکل از ۶ واحد بازرسی و ۱ شعبه دادرسی و ۲ شعبه اجرای احکام و سه شعبه دادگاه بدوی است. برای اطلاعات بیشتر در این مورد ن.ک به:

<http://dadgostarirh.ir>

<sup>۳</sup> از لحاظ داخلی ضرورت مطالعات راجع به جرایم اقتصادی از آن جا احساس می گردد که مجلس شورای اسلامی در حال تدوین طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی است و از طرف دیگر، تعداد قابل توجهی نهادهای مبارزه با فساد در کشور (مانند دبیرخانه شورای عالی مبارزه با پولشویی، ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی، سازمان بازرسی کل کشور و مرجع ملی مبارزه با فساد) وجود دارند که معیارهای علمی جهت ارزیابی عملکرد آنها ارایه نشده و تاکنون نیز گزارش جامعی در این زمینه از سوی این سازمان ها یا نهادهای دیگر ارایه نشده است. مساله قابل توجه آن است که ناکارآمدی این نهادها در پاره ای از مواقع می تواند خود آن ها را تبدیل به بخشی از مشکل مبارزه با جرایم اقتصادی تبدیل نماید. برای اطلاعات بیشتر در این زمینه ن.ک به: ساداتی، سیدمحمد مهدی؛ معیارهای کارآمدی درون سازمانی نهادهای مبارزه با فساد اقتصادی (با تاکید بر کنوانسیون میریدا و طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی)، دوفصلنامه حقوق اداری، سال سوم، شماره ۹، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۱۰-۱۱.

بار تحقیقات مقدماتی جرایم اقتصادی برعهده ضابطین دادگستری است، با این حال انسجام لازم در این زمینه وجود نداشته و این امر توسط نهادهای متعددی انجام می گیرد.

## ۱- مفاهیم و واژگان تحقیق

### ۱-۱- جرم اقتصادی و رویکرد کلی موجود سیاست جنایی ها نسبت بدان جرم با تاکید بر ضرورت و اهمیت پیشگیری از آن :

#### ۱-۱-۱- تعریف جرم اقتصادی

##### ۱-۱-۱- از منظر اصطلاحی

برای اصطلاح جرایم اقتصادی که مستقل از مفهوم جرایم مالی است، نمی توان تعریف دقیقی که جامع و مانع باشد، مطرح نمود و از این نوع جرایم، تعریف خاصی هم از ناحیه حقوق دانان به ثبت نرسیده است. لذا مرز دقیقی بین این دو دسته جرایم وجود ندارد و در تعیین مصادیق این نوع ممکن است اختلاف نظر وجود داشته باشد.

از آن جایی که جرم اقتصادی یک مفهوم خاص کیفری نیست تعریف و توصیف آن به لحاظ دامنه، گسترده متنوع جرایم مرتبط با جایگاه مرتکب، فعالیت های حرفه ای او، منفعت اقتصادی مورد حمایت و غیره چندان آسان نیست به همین خاطر هر نویسنده ای تعریف خاصی ارائه نموده است علاوه بر این تردید موجود در خصوص این که آیا این تعاریف بیشتر یک مفهوم جرم شناختی بوده یا با توجه به تحولات چند سال اخیر از جمله «اقتصادی» جرم انگاری های فعالیت های مجرمانه جدید مرتبط با این مفهوم، گرایش به تغییر صلاحیت محاکم و غیره - یک مفهوم مختص حوزه سیاست جنایی است بر دشواری های ارائه یک تعریف افزوده است بنابراین دلیل دشواری تعریف و همان طور که اشاره شد شمول این عنوان بر قلمروهای مختلف مانند حقوق کیفری کسب و کار، مالیات، حمایت از مصرف کننده، محیط زیست، بازار کار و غیره است در همین راستا دهه آخر سده بیستم تلاش برای تعریف این جرم افزایش یافت هر چند قانون گذار منتظر ارائه تعریف مشخص نمانده و به مناسبت یا خود عنوان جرم اقتصادی یا برخی از مصادیق آن را در قالب اصطلاحات متعدد وارد قانون کردند. تعاریفی که از حدود سال های ۱۹۶۷ تا ۱۹۸۵ در زمینه جرایم اقتصادی ارائه شده است اکثر از تعریف به مصداق و بازتاب افکار حاکم بر نویسندگان آن عصر بوده است همین تعاریف سنگ بنای تعاریف دوره های بعدی از جرایم اقتصادی را تشکیل داده است نیکلاکلو حقوقدان - جرمشناس سوئیسی، جرم اقتصادی را یک مفهوم عمومی می داند که مجموعه هایی از جرایم متضمن لطمه به نظم اقتصادی یا نظام روابط تجاری و کسب و کار در یک جامعه را شامل می

شود براساس این تعریف دو دسته از جرایم را می توان بر شمرده اول: جرایم اقتصادی علیه مقررات دولتی یعنی فعالیت های مجرمانه علیه اقتصاد دولتی (بانک، بازار، رقابت) بودجه عمومی (مالیات، گمرک و غیره) حمایت از مصرف کننده و محیط زیست دوم: جرایم حوزه کسب و کار و تجارب یعنی مجموعه جرایم ارتكابی دنیای کسب و کار و تجارت که معمولاً توسط صاحبان حرفه های تخصصی و از طریق نقض قانون در روابط تجاری مانند سوئی استفاده از اعتماد حسن نیت و ... ارتكاب می یابد برخی نویسندگان معتقدند جرایم اقتصادی به رفتارهای مجرمان اطلاق می شود که موجبات زیان به نظام تولید، توزیع و مصرف را فراهم می آورند و عده ای دیگر معتقدند که مقررات کیفری نشان می دهد مواد قانون گذار از جرایم اقتصادی جزایی است که با انگیزه های مادی و با ماهیت فعالیت های اقتصادی یعنی فعالیت های مالی و پولی، داد و ستد داخلی و خارجی استفاده از منابع بدون مجوز، اخذ رشوه، اخذ کمیسیون و اعطای تسهیلات غیرقانونی به نفع خود یا دیگری ارتكاب می یابد. جرایم اقتصادی رفتارهای برنامه ریزی شده یا سازمان یافته توأم با حيله و تقلب است که با هدف تحصیل پول یا مال یا عدم پرداخت وجه یا خسارت یا تحصیل امتیازات در حین فعالیت های شغلی ارتكاب می یابد.

#### ۱-۱-۱ - ۲- از منظر قانون مجازات اسلامی

انعکاس مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ به این صورت است که این قانون تحت تأثیر تحول اشکال جرایم و شیوه های ارتكاب جرایم آن با اقتباس از مواد یک و سیزده قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد به شمارش این جرایم پرداخته است البته ذکر این نکته خالی از لطف نیست که قبول این نظریه علیرغم محاسنی که دارد از جمله سهولت تعقیب و اثبات این جرایم، اما به هر حال موجب تداخل رکن و اوضاع و احوال جرم در عنصر مادی و رکن سوء نیت مرتکب در عنصر روانی می شود و همچنین منجر به عدول از ضوابط تفسیر مضیق متون جزایی که لازم الرعایه هستند می شوند. را بدون تعریف در ماده ۱۰۹ در کنار جرایم علیه امنیت و جرایم موضوع قانون اقتصادی مبارزه با مواد مخدر به کار برد و ضمن خارج ساختن این جرایم از شمول تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات در بند «ج» ماده ۴۷ و نیز مرور زمان مصادیق آن را با توسل به نظام احاله در تبصره ماده ۳۶ همین قانون برشمرده و آن را شامل کلاهبرداری و جرایم سیزده گانه احصاء نشده در تبصره ماده ۳۶ دانست با توجه به ویژگی های جرایم اقتصادی از جمله فقدان بزه دیده حقیقی، ورود ضرر به اموال، منافع، منابع یا سلامت و امنیت عمومی از طریق سوء استفاده از مقام یا موقعیت، اداری، سیاسی، امکانات یا اطلاعات، رقم سیاه بالا، می توان مصادیق مذکور در تبصره ماده ۳۶ که عمدتاً تخصصی و فنی و پراکنده در قوانین خارج از قانون مجازات اسلامی است منطبق با آن ویژگی ها دانست لیکن جرم کلاهبرداری که قانون گذار در ماده ۱۰۹ آن را یک جرم اقتصادی دانسته یا هیچ کدام از این ویژگی های جرایم اقتصادی قابل انطباق نیست

در واقع جرم کلاهبرداری جزء نقض حقوق مالی اشخاص مربوط می شود و با مفاهیم حقوق مدنی به ویژه حقوق قراردادهای ارتباط تنگاتنگ دارد، ویژگی جرایم اقتصادی الف: رؤیت پذیری اندک: یعنی گزارش دهی این دسته جرایم پایین بوده و قاعداً افکار عمومی حساسیت چندانی در برابر آنها ندارند همین رؤیت پذیری اندک نسبت به جرایم متفاوت باعث شده است بسیاری از قربانان از بزه دیدگی خودشان مطلع نشوند و این همان پدیده ای است که موجب استمرار فعالیت این دسته از بزهکاران می شود به همین دلیل از آنجایی که افتراقی شدن سیاست جنایی عمدتاً در چهارچوب سه معیار ۱ - گونه شناسی جرایم ۲ - گونه شناسی بزهکاران ۳ - گونه شناسی بزه دیده صورت می گیرد بهتر است قانونگذار در راستای مبارزه با جرایم اقتصادی از یک سیاست جنایی افتراقی تبعیت کند در جرایم اقتصادی آثار جرم آنی نیست و در طول زمان جلوه گر می شود مثلاً در کم فروشی، تقلب و فریب مصرف کننده در کیفیت کالا و خدمات و تبلیغات و خلاف واقع، بزه دیده آنی وجود ندارد و مصرف کننده و متعاقباً اقتصاد کشور در طول زمان از بزه دیدگی خود آگاه می شوند در همین راستا در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در ماده ۱۰۹ جرایم اقتصادی را از دایره شمول مرور زمان تعقیب و صدور حکم و اجرای مجازات خارج نموده است که نشان از تبعیت از رویکرد افتراقی در مبارزه با این دسته از جرایم است. ب: رقم سیاه بالا یعنی امار واقعی جرایم اقتصادی مشخص نیست. ج: پویایی: جرایم اقتصادی به سرعت خود را با شرایط جدید بازار منطبق می کنند این پویایی و انطباق ناشی از ابزار و وسایل فنی مانند حمل و نقل، ارتباطات، و ... به آنان اجازه می دهد تا به فعالیت های خود جنبه بین المللی بخشند و بیش از پیش سازمان یافته نشوند. د: گستردگی دامنه خطر که به دغدغه صاحب نظران علمی، مقامات دولتی و سازمان های مردم نهاد و سازمان ملل و نهادهای وابسته به آن تبدیل شده است. چ: برخورداری از اطلاعات خاص: داشتن دانش و تخصص و مهارت خاص در یک جامعه مدرن امتیاز محسوب می شود و گاهی از همین دانش در راه ارتکاب اعمال مجرمانه اقتصادی استفاده می شود مانند هکریایی که داده های اساسی، بانک ها یا شرکت ها و ... را تخریب یا حساب بانک را تخلیه می کنند.

## ۱-۱-۲- رویکرد کلی موجود در سیاست جنایی ها نسبت به جرم اقتصادی

به طور قطع در قوانین موضوعه، مقرراتی که گستردگی آن بتواند تمام این جرایم را دربرگیرد، وجود ندارد، لذا جرم انگاری نسبت به این گونه تقلب ها و اقدامات مفسده انگیز و آماجگی قانون گذاران جهت وضع قوانین جدید و به موقع نسبت به پدیده های جدید اقتصادی مضر به جامعه ضرورت دارد. از طرفی، مقررات کیفری موضوعه نسبت به برخی از این جرایم به گونه ای نیست که تمام موارد را شامل شود و در این خصوص نیاز به تغییر مقرراتی یا وضع قوانین تکمیلی جهت گسترش و مشمول قوانین تمام موارد، منقضی است به طور مثال چنانچه

مستخدم مال غیرمنقول دولتی را مورد سوء استفاده قرار دهد مقررات کیفری اختلاس شامل آن نمی شود یا چنانچه مستخدم شرکت خصوصی اقدام به اخذ منفعت از ارباب رجوع در قبال انجام عمل یا ترک آن که وظیفه وی می باشد بنماید مشمول مقررات جزایی ارتشاء نخواهد شد و این عدم مشمول کیفر واحد تمام موارد را باید با تغییر مقررات یا وضع مقررات جدید برطرف شود.

در جرایم اقتصادی، سیاست کلی، دست کم در تعدادی از کشورها بر عدم مداخله نظام کیفری در فعالیت های اقتصادی و سپردن سرنوشت اختلافات و جرایم مربوط اقتصادی به خود بنگاه ها و موسسات اقتصادی و مالی است. بدین ترتیب است که در چارچوب ساز و کار خود انتظامی ( Self Regulation )، بنگاه های اقتصادی، اصناف و اتحادیه ها، پاسخ به جرایم اقتصادی را به صورت خودکفا، در چارچوب نهادهای داخلی خود حل و فصل می کنند. اقتصاددانان معتقد به نظام بازار بوده و تنها نقش نظارتی برای دولت قایل هستند در حالی که دولت نقش اساسی در کیفررسانی مجرمین دارد.

انتقادات وارده به نظام عدالت کیفری از جمله ناکارآمدی عدالت کیفری در مهار بزهکاری به ویژه بزهکاری اقتصادی، در گرایش دستگاه قضایی به رویکردهای ترمیمی و میانجی گری تاثیر به سزایی دارد. در این میان، عدالت ترمیمی در صورت توفیق، بر هزینه های اعمال عدالت که در عدالت کیفری بسیار گزاف تلقی می شود، اثر قابل توجهی می گذارد.

برخورد با جرایم اقتصادی از چالش برانگیزترین موضوعات در حیطه جرایم می باشد به گونه ای که جرایم اقتصادی هیچ گاه در پیشینه حقوق کیفری ایران تناسب واقعی با کیفرهایی که قانون گذار برای آن ها پیش بینی کرده، نداشته اند. این که چرا حقوق ایران تاکنون نتوانسته سرزنش پذیری جرایم اقتصادی را به طور صریح و کامل بازگو نماید و در سطح اجتماعی منعکس کند، دلایل متعددی دارد که در طی مطالب اصلی پژوهشی که پیش رو داریم به آنها خواهیم پرداخت.

انتقادات وارده به نظام عدالت کیفری از جمله ناکارآمدی عدالت کیفری در مهار بزهکاری به ویژه بزهکاری اقتصادی در گرایش دستگاه قضایی به رویکردهای ترمیمی و میانجی گری تاثیر به سزایی دارد. در این میان، عدالت ترمیمی در صورت توفیق، بر هزینه های اعمال عدالت که در عدالت کیفری بسیار گزاف تلقی می شود، اثر قابل توجهی می گذارد.

### ۱-۳- اهمیت و ضرورت پیشگیری و مقابله با جرایم اقتصادی

جرایم اقتصادی نه تنها نظام اقتصادی بلکه تمام سطوح نظام اجتماعی را دچار چالش می کنند و باید این دسته از جرایم با سیاست جنایی جامعی کنترل شود فضای اقتصادی ایران هم به دلیل ابتلا به آسیب های عدیده نسبت

به نظام های اقتصادی پیشرفته، زمینه مساعدتری برای ارتکاب جرم اقتصادی ایجاد می کند در حالی که نظام حقوقی به ویژه حقوق کیفری ایران تدبیر خاصی در برابر این دسته از جرایم ندارد قانون مجازات اسلامی برای نخستین بار به روش تبیین حصری مصادیق منهودی از جرم اقتصادی ارائه کرده است اما به دلیل ابهام در مصادیق، عدم جامعیت مصادیق و فقدان معیار خاص برای تمیز جرایم اقتصادی از سایر جرایم این مفهوم بیش از آن که به نفع نظام حقوقی باشد به نفع مجرمان اقتصادی واقعی است (حسینی و مهرا، ۱۳۹۴: ۵۴) جرایم اقتصادی رفتار و اعمال مجرمانه یا جرایمی هستند که تأثیر بسزایی در نظام اقتصادی دارند اخلال در نظام اقتصادی مهم ترین ویژگی جرایم اقتصادی هستند تعدادی از جرایم مالی اگر در سطح گسترده و با هدف ضربه زدن به اقتصاد و نظام اقتصادی ارتکاب یابند می توانند جرم اقتصادی تلقی شوند (ستاری، ۱۳۹۸: ۷۶) در یک رأی دیوان کشور فرانسه جرم اقتصادی چنین تعریف شده است: جرم اقتصادی جرمی است که مربوط به تولید، توزیع و جریان و مصرف کالا و تولیدات می شود و در حقوق داخلی هیچ گونه تعریفی از جرم اقتصادی وجود ندارد و با خلاء قانونی رو به رو هستیم در مورد جرایم اقتصادی یک جامعیت در تعریف و مصادیق آن وجود ندارد ولی راجع به آیین دادرسی خاص جرایم و مجازات ها اکثر حقوق دانان به یک جمع بندی کلی رسیده اند که ذیل حقوق کیفری اقتصادی قرار می گیرد

## ۱-۲—پیشینه توجه به پیشگیری اجتماعی از جرم اقتصادی در سیاست جنایی ایران و بین الملل با توجه به تبعیض منافع

در ابتدای این بخش بایستی گفت که همان گونه که گزارش کمیسیون مجازات / ایالات متحده تحت عنوان ((گزارش مرتکبین جرم/ اقتصادی فدرال))<sup>۴</sup> اشاره ساخته است، ارایه یک پیشینه واحد از جرم اقتصادی به علت مصادیق مختلف آن در قوانین و مقررات متعدد، پیچیده و احتمالاً غیرممکن است این امر را به طور قطع می توان گفت که از آنجا که تا مدت زیادی، ارتکاب جرایم مادی صرف از جمله سرقت، قتل غیر عمد و قتل عمد که آثار مادی مشهودی داشتند، به عنوان تنها جرایم موجود طبقه بندی می شدند، جرایم اقتصادی که به عنوان جرایم یقه سفیدی نیز شناخته می شوند، جرم تلقی نمی شدند (Berghoff and Speikermann, 2018: 292) با این حال، بایستی به این موضوع اشاره ساخت که در هر صورت می توان، تحولات تاریخی حقوقی در زمینه جرم اقتصادی را تا حدودی بیان نمود. اولین بار در سال ۱۹۰۵ میلادی بود که بنگر، جرم شناس هلندی، با بکارگیری اصطلاح جرم اقتصادی، این مفهوم را در حقوق جزا ایجاد نمود. البته این بدان معنا نیست

<sup>۴</sup>The US Sentencing Commission

<sup>۵</sup> [Report of Federal Economic Crime Offenders](#)

که پیش از این تاریخ، جرایم اقتصادی البته در قالب های دیگری مورد توجه نبوده است از جمله می توان به معاهدات روس ها با امپراتور بیزانس در سال های ۹۰۷، ۹۱۱ و ۹۴۴ میلادی اشاره داشت که در آنها به جرایمی اشاره شده است که می توان آنها را مصادیق جرم اقتصادی امروزین دانست ( Tamara,2016: 76 ) این مفهوم ابتدا برای توجه دادن به جرایمی که از سوی تجار و شرکت ها ارتکاب می یافت، استفاده می شد. متعاقباً در سال ۱۹۴۰، ساترلند، از اصطلاح (( جرایم یقه سفیدی )) استفاده نمود که برای اشاره به جرایمی به کار رفت که تا آن زمان مورد توجه جرم شناسان نبود. (ابراهیمی و صادق نژاد نایینی، ۱۳۹۲: ۱۵۲)

امروزه، واکنش های کیفری متفاوتی در سطح دولت ها و سازمان های بین المللی در برابر جرایم اقتصادی اتخاذ می شوند برای نمونه در سطح اتحادیه اروپایی، سه راهبرد (( ضد کلاهبرداری تجاری فرا جامعوی ))، (( اقدام ضد کلاهبرداری سبک )) و (( مبارزه با پول شویی ))<sup>۶</sup> اشاره نمود.<sup>۷</sup> در سیاست جنایی ایران، آخرین اقدامی که در زمینه مبارزه با جرم اقتصادی صورت پذیرفت، طرح نمایندگان مجلس شورای اسلامی - در دوره اخیر- به منظور تصویب قانونی تحت عنوان قانون مبارزه با جرایم اقتصادی بوده که بر اساس آن، سازمانی تحت عنوان سازمان مبارزه با جرایم اقتصادی تشکیل می شد که البته هم چنان به تصویب نرسیده است.

### ۳-۱- ضرورت توجه به پی شگیری اجتماعی در جرم اقتصادی در سیاست جنایی ایران با توجه به تبعیض در منافع

به طور کلی چند دلیل عمده برای ضرورت توجه به پی شگیری اجتماعی در جرم اقتصادی در سیاست جنایی ایران از یک سو و فنی و تخصصی مبارزه با آن وجود دارند که به شرح ذیل است:

(۱) هم چنان اتفاق نظر میان دولت ها در ارتباط با مفهوم جرم اقتصادی وجود نداشته و همین امر موجب می شود که در موارد متعددی که عواید و دارایی های ناشی از جرم اقتصادی به خارج از قلمروی سرزمینی محل ارتکاب جرم، انتقال پیدا می نماید، دولت محل انتقال به این دلیل که جرم ارتکابی را به عنوان جرم اقتصادی در نظر نمی گیرد، از استرداد دارایی ها و مجرمین این جرایم امتناع می نماید (Cools,2011: 54). در هر صورت، جرم اقتصادی، مفهومی متفاوت از جرم کسب و کار را داشته و به همین علت بایستی آن را یک جرم حرفه ای دانست که مرتکبین آن به هدف کسب سود، آن را ارتکاب می دهند. به علاوه از آنجا که این جرایم، اغلب به عنوان جرایم سازمان یافته صورت می گیرند، بایستی

<sup>۶</sup> MTIC (Missing Trader Intra Community Fraud)

<sup>۷</sup> excise fraud

<sup>۸</sup> money laundering

<sup>۹</sup> <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/economic-crime>

با استفاده و از طریق فعالیت های حرفه ای صورت بپذیرند. البته حرفه ای، فنی و تخصصی بودن جرم اقتصادی بدین معنا نیست که مرتکبین این جرایم الزاما از موقعیت یا قدرت سیاسی و اجتماعی برخوردارند. (میرسعیدی و زمانی، ۱۳۹۲: ۱۷۱)

۲) از یک منظر دیگر نیز بایستی جرم اقتصادی را یک جرم فنی و تخصصی دانست و آن به علت آثار و پیامدهایی که بر جای می گذارد به نحوی که علاوه بر این که خسارت های اقتصادی و مالی دربرداشته بلکه تاثیرات مخربی نیز بر امنیت اقتصادی دارد. (Ali et al, 2019: 408) فنی و تخصصی بودن جرم اقتصادی از روی یک واقعیت نیز مشهود می گردد که تعقیب قضایی گزینشی و غیرموثر این دسته از جرایم و آن دسته از اشخاصی که در قبال ارتکاب آنها مسئولیت کیفری و مدنی دارند به نحوی است که از جرایم اقتصادی به جرایم قدرت نیز یاد می شود. (Achim et al, 2018: 199)

۳) جرم اقتصادی را اغلب جرم بدون بزه دیده معین می نامند به این دلیل که در این دسته جرایم، اغلب بزه دیدگان معین شناسایی نمی شوند و حتی در مواردی که بزه دیدگان نیز شناسایی می شوند، اغلب از گزارش دهی آن امتناع می کنند. به همین دلیل، در مواردی که یک شخص حقیقی در معرض یک جرم اقتصادی قرار می گیرد، انتظار جبران خسارات وارده به خود را غیرممکن یا بعید دانسته و اگر شخص حقوقی نیز در معرض این جرایم قرار بگیرد، در صورت افشای اطلاعات مربوط به جرم اقتصادی به شهرت تجاری آن آسیب وارد شده و همین امر پیشگیری و مبارزه با جرم اقتصادی را تخصصی و فنی می نماید. (Cerqueira Sopas de Melo Bandeira, 2013: 109)

۴) به علاوه توسعه زیر ساخت های اقتصادی- اجتماعی، پیشرفت سریع فناوری های ارتباطاتی در جهان موجب تنوع ارتکاب جرم اقتصادی شده است به نحوی که جرم اقتصادی که تا چند دهه پیشین به صورت سنتی ارتکاب پیدا می نمود امروزه عمدتا در فضای سایبری ارتکاب می یابد. از آنجا که سیاست جنایی دولت ها خواه در سطح تقنینی خواه در سطح اجرایی و خواه در سطح قضایی، هنوز نتوانسته است به صورت کامل منطبق با این تحولات فناورانه شود، مجرمان جرایم اقتصادی از این امکان برخوردار شده اند تا در این فضای سایبر به ارتکاب جرم بپردازند و همین امر ضرورت فنی و تخصصی شدن جرم اقتصادی در فضای سایبری را مطرح می نماید. (Flax, 2015: 76)

۵) گاهی و به ویژه در کشورهای در حال توسعه، جرم اقتصادی در نتیجه تحولات نا به هنگام اقتصادی که در صورت اعمال در شرایط مناسب، می توانستند از اثرات بسیار مثبتی برخوردار باشند، ایجاد شده است برای نمونه می توان به آزادسازی مالی و اصلاحات بازار در سال های اخیر در آرژانتین اشاره نمود که اگرچه در شرایط مناسب می توانستند آثار متناسبی داشته باشند اما به علت تصمیمات نامناسب اقتصادی، شاهد افزایش ارتکاب جرایم اقتصادی در این کشور بوده ایم که این امر نیز بر فنی و تخصصی بودن جرم اقتصادی می افزاید

## ۲- تحلیل اقتصادی جرم اقتصادی با توجه به تبعیض در منافع

از نظر فلسفی، مبنای جرم انگاری جرم اقتصادی را می توان در ویژگی ظلم و تعدی دانست که در اثر ارتکاب جرم اقتصادی، متوجه اموال دیگران می شود. این موضوع به خوبی از نظر فقهی مشهود است به طوریکه در تفسیر شیخ طوسی از آیه ۱۸۸ سوره مبارکه بقره که به عنوان یکی از منابع فقهی حاکم بر جرم اقتصادی، به مبنا قرار گرفتن ظلم و تعدی اشاره شده است. (مهدوی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۱۵)

از نظر اجتماعی، جرم انگاری و اعمال مجازات برای هر رفتار مجرمانه اعم از اقتصادی و غیره، به منظور دفاع از نظم اجتماعی می باشد (درویشی، ۱۳۹۶: ۲۴۵). مبنای اجتماعی جرم انگاری جرم اقتصادی، به خسارت های قابل توجه اجتماعی ناشی از این جرم بازمی گردد به این معنا که این جرم نه تنها نهادها و موسسات دموکراتیک را تضعیف نموده بلکه از طریق کاهش منابع موجود مالی برای اجرای سیاست های عمومی، به ذخایر ملی نیز آسیب می رساند و بنابراین آن دسته از شهروندانی که آسیب پذیری بیشتری نسبت به شرایط و سیاست های مالی دولت ها دارند، به نحو بیشتری از ارتکاب جرم اقتصادی آسیب می بینند. (<http://www.cipce.org.ar/en/what-is-economic-crime>) علاوه بر این، از آنجا که جرم اقتصادی معمولاً به صورت سازمان یافته ارتکاب پیدا می کند و سایر جرایم اقتصادی و مالی را نیز با خود به همراه دارد، میزان آسیب اجتماعی که از ارتکاب یک جرم اقتصادی ایجاد می شود به مراتب بیشتر از سایر جرایم است. جرم انگاری جرم اقتصادی کاملاً بر مبنای اجتماعی منطبق است به این دلیل که اصولاً اقتصاد به عنوان قدرت هر جامعه محسوب شده به گونه ای که هر اجتماعی با تکیه بر پایه های نظام اقتصادی قدرتمند می تواند از لحاظ سیاسی، مطرح و با ثبات بماند و به عبارتی، هر کشوری با روی آوردن به اقتصاد محکم و استوار می تواند در جهت دستیابی به یک نظام باصلابی تبدیل گردد. (کوشا و دهقانی سانجی، ۱۳۹۶: ۸۵) البته مبنای اجتماعی جرم انگاری جرم اقتصادی به این موضوع اشاره دارد که عوامل و شرایط اجتماعی از جمله جمعیت، نژاد، فرهنگ و مذهب، محیط جغرافیایی، محیط اقتصادی و حتی تاثیر قوانین مدنی و کیفری در پیشگیری یا کاهش یا افزایش جرم به چه صورت است. مبنای اجتماعی جرم انگاری جرم اقتصادی آنجا توجه بیشتری را به خود جلب می نماید که در سال های گذشته، با وجود تشدید اقدامات امنیتی و تجهیز نیروهای نظامی و

---

<sup>۱۰</sup> وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ: و مال یکدیگر را به ناحق مخورید و آن را به نزد قاضیان نیفکنید که (به وسیله رشوه و زور) پاره ای از اموال مردم را بخورید با آنکه (شما بدانید دعوی خود را) می دانید.

انتظامی به فناوری های جدید، هم چنان به علل اجتماعی، ارتکاب جرم اقتصادی از میزان بالایی برخوردار بوده است.

### ۳- چالش های پیشگیری اجتماعی از جرم اقتصادی در سیاست جنایی ایران

#### ۳-۱- عدم تعامل میان قوانین و فقه امامیه در زمینه پیشگیری اجتماعی

از جمله افرادی که برای اولین بار و به طور جدی خواستار جرم تلقی نمودن گناهان مذهبی شد، سنت توماس آکویناس حکیم الهی کاتولیک بود، ایشان معتقد بود که گناه ارادی است و در نتیجه تقصیر فرد بوجود می آید، پس هر گناهی را باید جرم تلقی نمود و درد و رنج را بر وی تحمیل نمود و از این رو مفاهیم مسئولیت اخلاقی ناشی از گناه با مسئولیت کیفری ناشی از جرم تلاقی می یابد. ایشان بر این اعتقاد بود که شخص مرتکب گناه، مرتکب جرم شده است و شخص حاکم بعنوان نماینده خداوند باید کیفر را بعنوان کفاره گناهان وی بر او تحمیل نمود.

در خصوص تعامل حقوق و مذهب باید گفت که مهمترین منبع اخلاق، مذهب و آموزه های مذهبی می باشد و قریب به اتفاق قواعد و ارزش های اخلاقی دارای رنگ و صبغه مذهبی بوده و برآیند اندیشه های مذهبی و دینی می باشد و با نگاهی اجمالی به قوانین جوامع ابتدایی می توان دریافت که قواعد حاکم، قواعد مذهبی بوده اند. در اروپای قرون وسطی، حقوق تحت سیطره و نفوذ ارباب کلیسا و مذهب مسیح بوده و هنوز بسیاری از قوانین اروپائیان برخاسته از تعلیمات مذهبی و آموزه های مذهب مسیحیت می باشد.

با نگاهی به قوانین دوره باستان و جرم انگاری اعمالی همانند تعرض و توهین به مقدسات، جادوگری، ارتداد، رابطه جنسی خارج از علقه زوجیت و ... در می یابیم که مذهب منشأ و مبدأ اصلی قوانین بوده است اما به مرور زمان و با از بین رفتن قدرت ارباب کلیسا و کنار رفتن مذهب از عرصه قدرت، سیاست و حکومت، آن نقش بنیادین مذهب کمرنگ و حتی در جوامع سکولار بطور کلی محو گردید. از این رو بسیاری از عناوین مجرمانه برگرفته شده از آموزه های مذهبی از فهرست قوانین کیفری حذف و از آنان جرم زدایی بعمل آمد و بی تردید می توان اظهار نمود که اکثر جرم زدایی هایی که امروزه در پرتو گسترش نهضت های حامی حقوق بشر و طرفدار آزادی های فردی، بوجود آمده، حاصل جرم زدایی در حوزه اخلاق و بویژه مذهب می باشد و بدین سان مذهب در زمره قواعد اخلاق درآمد و از نظر منبع با حقوق تفاوت پیدا کرد.

با حمله اعراب به ایران و سقوط ساسانیان، مذهب زرتشت بعنوان مذهب رسمی کشور جای خود را به دین اسلام داد. در تمام دوران حکومت اعراب بر ایران قوانین شرع حاکم بر روابط اجتماعی ایرانیان بوده و هر فرمانروا یا پادشاهی قدرت خود را برآمده از آسمان می دانست و از این رو خود را بعنوان خلیفه خدا یا ظل السلطان معرفی نموده و کمتر فرامین یا قوانینی صادر می نمودند که در تعارض با آموزه های دینی باشد. این روال ادامه داشت تا اینکه در زمان انقلاب مشروطه، اصل اول متمم قانون اساسی به صراحت اعلام نمود که «مذهب رسمی ایران اسلام و طریقه حقه جعفریه اثنی عشری است. باید پادشاه ایران دارا و مروج این مذهب باشد».

پس از انقلاب تحت تأثیر آموزه‌های مذهبی و قالبهای دینی در ساختارهای مختلف کشور تغییرات بنیادین بعمل آمده و این امر در اصل چهارم قانون اساسی تبلور پیدا کرد که مقرر می‌دارد «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید براساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهای شورای نگهبان است». همچنین با نگارش اصل ۱۶۷ قانون اساسی، حقوق اسلام از جمله منابع رسمی و مکمل قوانین قرار گرفت و انحصار جرم انگاری در جرم انگاری تقنینی از بین رفت. لذا واضعان سیاست جنایی ما که تصویر یک جامعه آرمانی و ایده آل را در ذهن داشتند سعی نمودند که با ادغام قلمرو حقوق و مذهب، ارزشهای مذهبی را حاکم و به کمک ضمانت اجراهای کیفری آنها را حفظ نمایند. نتیجه چنین تفکری آن شد که بسیاری از نواهی و محرمات مذهبی و به تأسی از منابع فقهی، بصورت لفظ به لفظ و موردی و خارج از قاعده وارد حقوق کیفری شد و متعاقب این امر سیاهه قوانین کیفری افزایش و زمینه بروز جرم انگاری افراطی فراهم گردید.

پیرامون درجه‌های نفوذ مذهب در حقوق کشور ما، استاد کاتوزیان می‌نویسد: «با وجود این، مسائلی در قانون اساسی پیش‌بینی شده که باید آنها را درجه‌های نفوذ حقوق اسلامی در نظم حقوق نامید. این درجه‌ها عبارتند از: ۱- الزام بر اینکه قوانین در تمامی زمینه‌های اجتماعی بر اساس موازین اسلامی باشد (اصل ۴ قانون اساسی) ۲- منع مجلس شورای اسلامی از وضع قوانین و مقررات مخالف با اصول و احکام مذهب رسمی کشور (اصل ۷۲ قانون اساسی) ۳- پیش‌بینی شورای نگهبان بعنوان ناظر استصوابی وضع قانون و پاسدار موازین اسلامی در نظم حقوقی (اصل ۹۱ قانون اساسی) ۴- هدایت و الزام قاضی در استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر در فرضی که قانون راه حلی ندارد (اصل ۱۶۷ قانون اساسی).

هم چنین تفویض مقام رهبری به فقیه عادل، انتخاب رئیس جمهوری از میان رجال سیاسی و مذهبی، انتصاب رئیس قوه قضائیه و دیوان عالی کشور و دادستان کل کشور از میان فقیهان عادل را نیز باید از تمهیدهای غیرمستقیم حقوق اسلامی شمرد. (کاتوزیان، ۱۳۸۱، صص ۳۸۶-۳۸۵)

یکی از وجوه افتراق سیستم حقوقی مذهبی ما و سیستم حقوق موضوعه در این است که منشأ قواعد مذهب احکام الهی است و فقه امامیه از چهار منبع قرآن، سنت، اجماع و عقل الهام می‌گیرد و این در حالی است که مهمترین منبع حقوق موضوعه قانون است و قانون در وهله اول باید بر طبق قانون رأی صادر نماید و در صورت ابهام، اجمال یا نقص قوانین باید به کمک عرف و عادت مسلم و روح قوانین، حکم صادر نماید و دادگاه نمی‌تواند به طور مستقیم به قواعد مذهبی استناد نماید.

اصولاً در نظامهای مذهبی، حاکمیت از آن خداست و معیار نیک و بد و مباح و ممنوع اراده خداوند است. حقوق و مذهب به هم آمیخته و هر قاعده در چارچوب باورهای دینی ارائه و اجرا می‌شود. به بیان دیگر، اعتبار هر قاعده حقوقی ناشی از اراده پروردگار و الهامهای غیبی و برتر از طبیعت است و به همین دلیل نیز مصلحت از هر گونه نقد و گفتگو است و اگر بخشی مطرح شود محدود به اصالت قاعده و درستی انتساب آن به منابع شرعی است. حکومت نیز متکی به نیروی الهی است و زمامداران قدرت خود را از آن نیروی جاودان می‌گیرند.

### ۳-۲- تاکید صرف بر جنبه سرکوب گرایانه برای مبارزه با جرایم اقتصادی

قانونگذار ما با خلط نمودن مرزهای میان گناه و جرم و ادخال مفاهیم و معاصی شرعی احکام فقهی در متن قانون، علاوه بر اینکه از اصل حاکمیت اراده فاصله گرفته و به حریم آزادیهای فردی تجاوز نموده، در مواردی با ترویج فرهنگ دادگری فردی و انتقام‌جویی و احیای حق بدون عبور از صافی‌های مراجع قانونی، موجب خشونت‌آمیز شدن حقوق کیفری گردیده است و همچنین با اتخاذ این رویه، زمینه بروز تورم قوانین کیفری را فراهم آورده و سلب اعتماد عمومی نسبت به نهادهای دست‌اندرکار نظام عدالت کیفری را موجب گردیده است.<sup>۱۱</sup> و به زعم برخی از حقوقدانان « نادیده انگاشتن تفاوت‌های گناه‌شناختی دینی و جرم‌انگاری کیفری » یکی از عوامل تورم کیفری در حقوق جزای ایران محسوب می‌گردد.

قانونگذار ما در تدوین قوانین جزایی بخصوص در مبحث حدود و قصاص و دیات و به مقتضیات زمانی و مکانی توجه ننموده و فقط به ترجمه صرف از منابع فقهی بسنده نموده است. در این راستا مفاهیم و مکانیسم‌هایی به قانون مجازات اسلامی راه یافته‌اند که با عدول از اصل صلاحیت انحصاری دستگاه قضایی در کشف جرم و تعقیب مجازات و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات مدون جزایی اسلامی (بند ۴ اصل ۱۵۶ قانون اساسی) چه بطور صریح و یا ضمنی، اختیار مبارزه با بزهکاری را از طریق توسل به ابزارهای قهرآمیز و خشن (که در شرایط عادی بایستی جرم محسوب شوند و اصول کلی حقوق جزا نیز جرم محسوب شدن آنها را ایجاب می‌نماید) به افراد و گروههای غیررسمی یا عادی، اعطا نموده است. در واقع قانونگذار با این تجویز قانونی نه تنها امنیت و نظم عمومی جامعه را با مخاطرات جدی مواجه نموده، بلکه زمینه‌های سوء استفاده از حق قانونی فوق و تجاوز به حقوق و آزادیهای شهروندان را فراهم آورده و قانون جزایی که خود بایستی ایجاد امنیت نماید به عامل ناامنی تبدیل شده است.

علاوه بر «حدود شرعی» که در قالب مواد ۲۱۷ الی ۲۸۸ قانون مجازات اسلامی بیان گردیده است و از دیدگاه شرعی آنها نیز گناه محسوب می‌شوند (بدلیل عدم تفکیک مفهوم گناه از جرم در اسلام) آنچه که جلب توجه می‌نماید، وجود جرم‌انگاری‌های گسترده‌ای است که تحت تأثیر تئوری «هر گناهی قابل مجازات است» در قالب «تعزیرات» پیش‌بینی شده‌اند. ( همان، صص ۲۱۷-۲۱۶)

ادغام فقه جزا و حقوق جزا در نتیجه این تفکر بوده که اجرای مو به مو و دقیق احکام مذهبی به کمک ضمانت اجراهای کیفری یگانه‌گزینه و راهکار کنترل بزهکاری و مقابله با سقوط اخلاقی جامعه می‌باشد و در پرتو این امر بدیهی‌ترین و ابتدایی‌ترین اصول و قواعد حقوقی بالأخص حقوق کیفری نظیر اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها را بطاق نیسان سپردند و بدین‌سان زمینه جرم‌انگاری‌های خارج از قانون، یعنی جرم‌انگاری‌های قضایی و شخصی فراهم آمد و عناوینی همچون «حرام بودن» بعنوان جرم وارد قلمرو کیفری گردید و برای آن مجازات ملحوظ گردید که از جمله می‌توان به ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی اشاره نمود که مقرر می‌دارد: «هرکس علناً در انتظار و امکان عمومی و معابر تظاهر به عمل حرامی نماید علاوه بر کیفر عمل به حبس از ده روز

<sup>۱۱</sup> مواد ۶۳۰ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ و تبصره ۲ ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ از جمله مصادیق بارز دادگری و انتقام‌جویی فردی هستند.

تا دو ماه یا تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم می‌گردد و در صورتی که مرتکب عملی شود که نفس آن عمل دارای کیفر نمی‌باشد ولی عفت عمومی را جریحه‌دار نماید فقط به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهد شد».

توسل به مفهوم «گناه» (چه گناهانی که در علن صورت می‌گیرند و چه آنهایی که در خلوت) در جرم‌انگاری‌های برخی رفتارها، محدوده حقوق کیفری را به قلمروهای زیادی خواهد کشاند که نتیجه‌ای جز گسترش بی‌مورد محدوده آن ندارد. اینکه بسیار از اعمال و رفتار مؤمنین در قالب گناه می‌گنجد، موضوعی است بین انسان و خدای خود و عقاب اخروی آنها نیز مشخص گردیده است. با حقوق کیفری نمی‌توان از رفتن انسانها به جهنم جلوگیری کرد، اصولاً حقوق کیفری چنین وظیفه‌ای ندارد. مداخله شخص ثالث (حاکمیت) از طریق ابزارهای سرکوبگر در رابطه انسانها با خدای خویش، بر تناقضها، سوء استفاده‌ها و نهایتاً سرپیچی مردم از قوانین خواهد افزود. (زینالی، همان، ص ۲۱۹)

برخی از مقامات قوه قضاییه نیز به این امر معترف بوده و خواستار اصلاحاتی در این خصوص شده اند: «... در قانون مجازات اسلامی، انگاره دیگری صورت گرفته و آن اینکه حرام را با جرم مساوی دانسته اند، یعنی مرز بین گناه و جرم را در هم آمیخته اند... حرام هم در همه جا جرم به حساب نمی‌آید، ولی در تدوین قوانین موجود برخی موارد مکروه شرعی را هم جرم دانسته اند. بنابراین از این زاویه هم می‌توانیم دست به جرم زدایی بزنیم و از عداد جرایم بکاهیم» (ایزدپناه عبدالرضا، ۱۳۸۱: ۴۸).

### نتیجه گیری :

به عنوان برآیند این تحقیق می‌توان گفت که مهم ترین مشکلی که در زمینه پیشگیری اجتماعی از جرایم اقتصادی در سیاست جنایی ایران وجود دارد، عدم تعریف آن هاست. مشکلی که در تعریف جرایم اقتصادی وجود دارد این است که جرم اقتصادی، جرمی نیست که ویژگی اقتصادی داشته باشد بلکه جرمی است که آثار و تبعات سوء اقتصادی داشته باشد. صاحب نظران تعاریف مختلفی در ارتباط با این عبارت بیان نموده اند. جرم اقتصادی به ویژه در ادبیات حقوقی فرانسه تحت عنوان ((جرایم حوزه کسب و کار)) مطرح شده و منظور از آن نیز مجموعه قواعد ناظر بر تضمین امنیت معامله و تلاش برای حاکم کردن قانون به ویژه نسبت به اشخاصی است که بعضاً تمایل به نقض آن دارند یا در پاره ای از موارد، جرایمی هستند مربوط به حوزه تولید، توزیع و مصرف از این رو، تاکنون تعاریف متعددی از جرایم اقتصادی ارایه شده است. اهمیت تعریف جرایم اقتصادی به ویژه در زمینه مرتبط با پیشگیری از این جرایم خود را نمود می‌دهد به این معنا که در فقدان تعاریف جرایم اقتصادی، امکان خلط مبحث اقدامات پیشگیرانه این جرایم با سایر جرایم مشابه وجود خواهد داشت

### منابع :

#### الف-منابع فارسی

حسینی، جعفر و مهرا، نسرین، نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در ق.م.ا مصوب ۹۲ فصلنامه مطالعات کیفری و جرم شناسی، بهار و تابستان ۹۴، شماره ۲ و ۳، صفحه ۵۴.

ستاری، کوثر، جرایم اقتصادی کدامند، مجله حقوقی وکلای معراج مقاله ها ۳۰ مرداد ۹۸

پایگاه جامع اطلاع رسانی حقوقی وکالت آن لاین جرم شناسی جرایم اقتصادی، ۱۳۹۲/۰۱/۲۷.

ابراهیمی، شهرام و صادق نژاد نایینی، مجید؛ تحلیل جرم شناختی جرایم اقتصادی، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، شماره پنجم، زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۵۲.

میرسعیدی، سیدمنصور و زمانی، محمود؛ جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه؟؛ فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، شماره چهارم، پاییز ۱۳۹۲، ص ۱۷۱.

مهدوی، محمود و دیگران، مبانی جرم انگاری جرایم اقتصادی در فقه امامیه، فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۶، ص ۱۱۵.

درویشی، عباس؛ نقش پلیس در پیشگیری از جرائم، فصلنامه قانون یار، دوره چهارم، زمستان ۱۳۹۶، ص ۲۴۵.

کوشا، جعفر و دهقانی سانچ، محمدرضا؛ سیاست جنایی در جرایم اقتصادی، فصلنامه دانش حقوق مالیه، سال اول، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۶، ص ۸۵.

#### ب-منابع انگلیسی

[https://lawprofessors.typepad.com/whitecollarcrime\\_blog/2020/03/criminal-history-of-economic-crimes-sentencing-commission-report.html](https://lawprofessors.typepad.com/whitecollarcrime_blog/2020/03/criminal-history-of-economic-crimes-sentencing-commission-report.html)

Berghoff, Hartmut and Speikermann, Uwe, " **Shady business: On the history of white-collar crime** ", **Business History Journal**, Volume 60, No.3, 2018, p 292 .

Tamara, Bazyuk, " The History and Development of Economic and Financial Crimes in Ukraine and the World " , Russian Criminal Law Journal , No 1( 55) , 2016 , p 76 .

Cools, Marc, " EU Criminal Justice, Financial & Economic Crime: New Perspectives" , Maklu, 2011, p54.

Ali, M. A., Azad, M. A., Centeno, M. P., Hao, F., & van Moorsel, A. (2019). Consumer-facing technology fraud: Economics, attack methods and potential solutions. *Future Generation Computer Systems*, 100, 408

Achim, M. V., Borlea, N. S., Găban, L., & Cuceu, I. (2018). Rethinking the shadow economy in terms of happiness: Evidence for the European Union member states. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(1), 199

Cerqueira Sopas de Melo Bandeira, G.N., "Corruption" and social and economic criminal law: Criminology, criminal policy, political science and law & economics – A new idea about criminal liability of legal entities" , Review of Applied Management Studies , [Vol. 11. Issue 2](#), 2013 , p 109.

Flax, Michael M., "**Economic Crimes**" , **LawTech Publishing Group**, 2015, p 76.

<http://www.cipce.org.ar/en/what-is-economic-crime>